

József főherceg tábornagy: *A világháború, amilyenek én láttam.* IV. kötet. Győzelmes küzdelmeink Erdélyért. 8°, 886 l., 44 melléklettel. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Budapest, 1930. Ára: 64 pengő.

Ez a kötet az erdélyi eseményeket öleli fel 1916 december 2-től 1917 június 28-ig terjedő időszakban. Nemcsak a katonai, hanem a politikai kérdésekre is bőségesen kiterjeszkedik. Díóhéjba szorított tartalma a következő:

A központi hatalmak helyzete a román hadüzenet idején a lehető legrosszabb volt. Nyugaton a németek Verdun előtt megakadtak. Sommenál a küzdelem még nem dőlt el. Keleten az oroszok az osztrák-magyar-német arcvonalat megrendítették s déli szárnyát a Kárpátok gerincéig nyomták vissza. A zöm és az elszakadt déli szárny között mintegy 100 km-es űr volt.

Déltirolban támadásunk megállott, mert több hadosztályt keletre kellett átszállítani; erre az olaszok újból erőszakolni kezdték a Karszt fennsíkon az áttörést.

Macedóniában a bolgárok az entente ellentámadása következtében beszüntették támadásukat.

A románok már a nyár folyamán titkon mozgósított csapatokat a Kárpátok szorosaiba és hágóiba tolták. Helyzetük a hadüzenetkor a következő volt: A hármaskorhatáron álló orosz balszárnytól délre a román 4. hadsereg arccal nyugatnak; a román 2. hadsereg a Brassói-havasok déli lábánál arccal északnak; 1. hadseregük az előbbitől nyugatra Orsováig a déli lejtőkön arccal északnak; 5. hadseregük Bulgáriával szemben az Alsó-Duna—Fekete tenger között megerősített állásban. Összesen: 369 hadilétszámú zászlóalj (kb. 220.000 puská, 840 löveg és 12.000 lovas).

Ezzel szemben a mi részünkön Erdélyben a hadüzenetkor összesen 31¼ hiányos létszámú zászlóalj, 15 bányász és hadtápszászlóalj, 10½ lovasszázad és 19 üteg állott. Ennek az aránytalanul kis erőnek kellett a 600 km. hosszú határvonalon a románok előnyomulását feltartóztatni vagy legalább késleltetni addig, amíg a többi harctérről elvont csapatokkal megerősítést kap.

Románia ellen haditervünk az volt, hogy a német és osztrák-magyar csapatok északról támadnak, a bolgárok pedig Dobrudzásból előretörve Nikopolinál átlépik a Dunát s az erdélyi német hadsereggel egyesülve Bukarest ellen nyomulnak.

A haditerv végrehajtására a német hadvezetőség 5—6 gyalog és 1—2 lovashadosztályt, Bulgária egy hadseregét (a 3.-at), a később csatlakozott Törökország egy hadtestét szánt. Az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokság az orosz harctéren kimerült és nagyon megviselt 37., 39., 51. honvéd-, a 61. közöshadosztályt és

az 1. népfelkelő lovasdandárt augusztus havában Erdélybe szállította. Ezeket az erőket fokozatosan 5 hadseregbe szervezték. Az osztrák-magyar 1. hadsereg (Arz) és a német 9. hadsereg (Falkenhayn) Erdélyben alakult meg, a bolgár n. hadsereg a dobrudsai román határon gyülekezett. A Dunától délre levő összes bolgár-német-török s későbbben a velük egyesült német 9. hadsereg, Mackensen tábornagy parancsnoksága alatt állott.

A hadműveleteket hátráltatta az, hogy Erdély egyáltalán nem volt katonailag előkészítve. A határt egyetlen egy erőd, még csak egyetlenegy blokkház sem védte. Teljesítőképes vasútvonalak nem állottak rendelkezésünkre; a kocsitakat pedig a menekülő szekerei ezrével lepték el, gátolva a felvonulást és felfejlődést.

Szerencsénkre a románok óvatosan és félenken nyomultak elő, s így időt nyerhettünk felvonulásunk tervszerű végrehajtására.

Szeptember közepén a helyzet a következő volt:

A román 2. hadsereg Fogaras és Hévíz között átkelt az Olton s részeivel Barótról Segesvár felé nyomult elő Nagyhomoródpatak szakaszára; a román 4. hadsereg visszaszorította csapatainkat Mesterházáról Dédára, Parajdról Kibédre és Székelyudvarhelyről a Nagyküküllő völgyében Segesvár irányába. 71. hadosztályunk a román 4. hadsereg déli oszlopát oldalból és hátba támadta meg s ennek következtében a román 2. hadsereg az Olton megállott s egy hétig tétlenül vesztegelt.

Falkenhayn szeptember 17-én Dévára érkezett s átvette a német 9. hadsereg parancsnokságát. Elhatározta, hogy az 1. román hadsereget, amely Nagyszebennél, arccal északnak, tétlenül vesztegelt, szemben és nyugat felől oldalban megtámadja s visszavonulását a verestoronyi szorosban elvágja.

Az osztrák-magyar 1. hadseregnek meghagyták, hogy Falkenhayn tervének támogatására déli szárnyával támadja meg a román 2. hadsereget s minél több erőt lekötve akadályozza meg, hogy a 2. román hadsereg az 1. hadsereg támogatására Nagyszebenre eltolódjék s tegye lehetővé, hogy Falkenhayn a román 1. hadsereg kiverése után a 2.-at is megverhesse.

Falkenhayn részletes terve ez volt: A bajor alpesi hadosztály a Cibin hegységben a román 1. hadsereg háta mögé kerül s visszavonulási útját a verestoronyi szorosban elvágja; a német 187. hadosztály a román balszárnyat megkerülve Nagytalmácsra támad; az 51. honvédhadosztály Nagyszebenen át Talmács irányában szemben támadja meg a románokat; a német 76. tartalékhadosztály a Sellenberk és Felek között álló román 15. hadosztályt karolja át; a támadáshoz a német 5. lovashadosztály Porumbák-nál átkel az Olt folyón és a Feleknél álló román 15. hadosztályt hátba támadja, az osztrák-magyar 1. lovashadosztály Nagysáros és Nagysink hegyein szembeszáll a román 2. hadseregnek az Olt folyón átkelt részeivel s megakadályozza, hogy a román 4. hadosztály a nagyszebeni csatába beavatkozhassek.

A szeptember 26—28-ig tartó nagyszebeni csatában a német 9. hadsereg a román 2. hadsereg beavatkozása dacára is megvalósította Falkenhayn tervének első felét: a román 1. had-

sereget megverte s majdnem megsemmisítette. Ebben a bajor alpesi hadosztálynak döntő szerepe volt.

Ezután Falkenhayn hadseregét gyorsan átcsoportosította és Fogaras ellen fordult. Egységes vezetés céljából október 1-én az osztrák-magyar 1. hadsereget is Falkenhayn parancsnoksága alá helyezték.

A nagyszebeni vereség után a románok elhatározták, hogy visszavonulnak s a Kárpátok vonalát védelmezik. A visszavonulás biztosítására a román 4. hadsereg támadást indított az osztrák-magyar 1. hadsereg déli szárnya ellen; a román 2. hadsereg pedig az Apáca erdőnél akarta feltartóztatni a német 9. hadsereget.

Falkenhayn hadserege zömét az Apáca erdő nyugati lejtőjén, kisebb részeit észak felől, a Morgen csoportot pedig északkeleti irányból átkaroló támadásra rendelte. Az átkarolás kifejlődése után a román 2. és 4-ik hadsereg is megkezdte a visszavonulást. A román 2. hadsereg Brassónál még egy kísérletet tett Falkenhayn hadseregének feltartóztatására. De Falkenhayn nem engedte a románokat lélegzethez jutni; koncentrikus támadással visszaverte 2. hadseregüket, amely október 9-én a Kárpátok szorosaiba sietett vissza.

Falkenhayn az üldözött románokkal egyidejűleg akart a Kárpátok szorosain áthatolni; ehhez azonban a rendelkezésre álló erők gyengék voltak.

Az osztrák-magyar hadseregfőparancsnokság azt kívánta, hogy Falkenhayn serege a Bukarestbe vezető legrövidebb útvonalon törje át a román védelmi vonalat. Falkenhayn ezzel nem értett egyet, mert a tömösi és törösvári szorosokban a legmakacsabb ellenállásra lehetett számítani; másrészt pedig nyilvánvaló volt, hogy az oroszok, a románok tehermentesítésére a Keleti-Kárpátokban támadást fognak kezdeni. Ezért főerejével a szurdoki szoroson és a Vulkán hágón át, ahol a hegylánc a legkeskenyebb, szándékozott az átkelést kierőszakolni.

E közben Dobruzsában a bolgárok áttörték a románok arcvonalát s a megvert román 5. hadsereg zöme a Havasalföldre vonult vissza.

November közepén Kühne altábornagy a Szurdok-szoroson és a Vulkán hágón át megtámadta és Targu-Jiu-nál megverte a románokat s ezzel megnyitotta az utat a Havasalföldre. A targu-jiui áttörés megingatta a román verestoronyi csoportot is s az Orsovánál álló román 1. hadosztály visszavonulási vonalát is elvágta, mire annak nagyobb része megadta magát.

Amint a német 9. hadsereg zöme átjutott a Déli-Kárpátokon, a Duna-hadsereg is átkelt a Dunán s megkezdte előnyomulását Bukarest felé. Közte és a Kühne csoport között azonban 50 km-es hézag keletkezett, s így a románok megtámadták a Duna-hadsereg balszárnyát, míg az oroszok a jobbszárny ellen indítottak támadást. A Kühne-csoport eltolódott déli szárnya azonban a román 1. hadsereg balszárnyára intézett támadásaival kimentette a Duna-hadsereget szorult helyzetéből. Ebben az időben következett be Sarraíl tábornok hadseregeinek és az oroszoknak tehermentesítő támadása, melyeket azonban sikerült megállítani.

Ilyen viszonyok között vette át József főherceg, Ferenc József utolsó rendelkezései alapján, az erdélyi-román arcvonal parancsnokságát Károly Ferenc József trónörökösétől, akit Ferenc József utolsó napjaiban társuralkodóként vett maga mellé.

Ezzel József főherceg vezérezeredes parancsnoksága alá kerültek: az 1. (Arz) hadsereg, a 7. (Kövess) hadsereg és a Gerok seregcsoport. Vezérkari főnöke: Seekt német tábornok. Arcvonala Erdély észak-keleti és keleti szárnya, kb. 500 km. Az 1. hadsereg az északi szárnyon a 7. hadsereg közepén. Gerok hadseregcsoportja a déli szárnyon. Hadsereg arcvonalával szemben az orosz 9. és 8. hadsereg állott (összesen 22 gyalog- és 7 lovashadosztály).

Az egész arcvonalon heves küzdelem folyt nagyobb változások nélkül.

Mackensen hadseregeinek előnyomulásával kapcsolatosan szükségessé vált, hogy József főherceg hadseregarcvonalának jobb szárnya is előbbretörjön. A főherceg maga tett erre vonatkozólag javaslatot. A hadseregfőparancsnokság erre elrendelte a hadműveletek folytatását egészen a Szerethig. A támadásra rendelt erők létszáma 58.000 fő (25.000 osztrák-magyar, 33.000 német), és 487 löveg. Velük szemben kb. ugyanakkora ellenséges, nagyrészt orosz erők állottak.

A hadsereg arcvonal támadó csoportjának tagozása és a támadási terv a következő volt:

1. Ezidőszert az 1. lovashadosztálynál a német 20. tartalék vadászszázalaj, mögötte, Kézdivásárhelytől délre, a német 218. hadosztály Gelence-Felsőcsernáton körül és attól délre van. Az 1. lovashadosztálynak északi szárnya Esztenasor tetőn; (Δ 1259) csatlakozólag a 71. hadosztály; balszárny a Cordonórs közelében a 962-nél; ettől északra csatlakozólag a német 187. hadosztály egészen a Gerok-seregcsoport és 1. hadsereg közötti határig; közép Nagy Sándor (Δ 1659) és Muntele Nemira (Δ 1653) között.

A német 187. hadosztályhoz tartozó 188. ezred még részben az 1. hadsereg déli szárnyán van; a német 225. hadosztály fel fogja váltani és azután gyalogmenetben hadosztályához bevonul.

A német 49. tartalékadosztály (a 225. ezred nélkül) most érkezik Csíkszeredára, Sepsibükszádra, Sepsibokodra a végből, hogy felzárkózzék Ozsdola—Kézdivásárhely terében.

2. A 59. honvédhadosztály mögött a német 225. hadosztály Ujtusnád—Csikménáság környékén szállott le vasútról küzdő csapataival és egy ezreddel a 187. hadosztály 188-as ezredét váltja föl; a 59. honvédhadosztály és a német 225. hadosztály egyelőre Melior német tábornok csoportját képezik.

3. A 24. hadosztály a már előbb a Stein-csoporthoz beosztott 47. gyalogdandár nélkül Csíkszereda körül gyülekezik. A hadosztályparancsnokság a VI. hadtest kötelekébe lépve, e hó 18-án átvette a szakasparancsnokságot s a Csobános-völgynek mindkét oldalán Magyaróstól (Δ1540) Súlyomtarig (963 1543) bezárólag a német 225. ezreddel és most előrevonja saját gyalogságát. A hadosztály a támadás előtt Stein báró tábornoknak rendeltetik alá úgy, hogy annak déli határa a Sajhava (Δ 1555) -Magyarós (Δ 1540) vonalától északra lesz.

4. A bajor 8. tartalékadosztály, a cs. és kir. 61. hadosztály

és 47. gyalogdandár még nincsenek összekeverve. A gyimesi-út két oldalán a bajor 8. hadosztály zöme van.

Daubner-csoport, a 59. honvédhadosztálynak három zászlóalja és a „Tigris” önkéntes zászlóalj, még a Stein-csoportnak balszárnyát képezik.

A támadás végrehajtására a Gerok-seregcsoporthoz Ruiz altábornagy vezetése alatt külön támadócsoport alakult. A Ruiz támadócsoport feladata:

a) A 9. hadsereggel felveszi és fenntartja az összeköttetést a Lopatári őrstől Manestín át;

b) a Parau Zabalában az 1. lovashadosztály egy erős vadász-különítményét készenlétbe helyezi, hogy 25-án Nereju-Narujára előnyomulhasson;

c) a 218. hadosztály zömével 22-én Muntele Condratu- a Lepsa tetőtől keletre levő ϕ 1206 ϕ 1291 kordonörsvonalát elérje, hogy azután Tulnicire taszítson előre;

d) a támadócsoport balszárnya (1. lovashadosztály a 20-as vadászokkal) 25-án a Clabucult és Sboina Verdet elfoglalja. Az Ojtoz-csoport jobbszárnyának tűzérsege 25-án támogatja a meg erősített 1. lovashadosztály támadását a Clabucul ellen. Az Ojtoz-csoport a helyzet fejlődéséhez mérten Onesti-Tirgul Ocna irányában támad és pedig a cs. és kir. 71. hadosztály balszárnyával Golu Paltinisu-Delaul Cosnatól délre halad el, a német 187. hadosztály balszárnyával a Verful Cheschiului-Verful Pravila-Mosolorén át.

A német 49. tartalékhadosztály egyelőre a Gerok seregcsoporthoz tartalékát képezi.

6. Az úzvölgyi csoport a cs. és kir. VI. hadtestparancsnokság alatt a cs. és kir. 24. hadosztályból, a német 225. gyalogezredből, a bajor 8. tartalékhadosztályból és a cs. és kir. 61. hadosztályból áll s a támadáshoz csatlakozik.

7. A gyimesvölgyi csoport báró Stein német tábornok vezetése alatt a cs. és kir. 24. hadosztályból, a német 225. gyalogezredből, a bajor 8. tartalékhadosztályból és a cs. és kir. 61. hadosztályból áll s a támadáshoz csatlakozik.

Leírhatatlan nehézségek között, a téli kedvezőtlen időjárás, rossz szállítási viszonyok, nehéz terep és járhatatlan utak dacára is a támadás elérte célját s január 10-én a hadsereg arcvonal jobbszárnyal a Szerethig előrejutva, olyan védelmi vonalat ért el, amelyben az erők jelentékeny részének a nyugati hadszíntérre való elszállítása után is kitarthatott.

Január 21-re a főherceget táviratilag Badenbe rendelték Ő felségéhez. Czernin Tisza elejtését és a főhercegnek miniszterelnökké való kinevezését javasolta Károly királynak, aki ezt a tervet a magáévé tette. A főherceg nem volt hajlandó pártpolitikai szerepet vállalni és Tisza megmaradását is szükségesnek tartotta; nádori minőségben azonban kész lett volna hazáját és királyát szolgálni. A kérdés egyelőre elodázódott.

Az orosz forradalom kitörésével a hadműveletek lassankint elesenedtek, viszont az új helyzettel kapcsolatosan új politikai kérdések vetődtek fel.

Károly király kívánatosnak tartotta, hogy a főherceg a német nyugati arcvonalra utazzék. Hindenburg pedig táviratban értesítette a főherceget, hogy Vilmos császár találkozni óhajt vele. Elutazása előtt értesítést kapott a Laxenburghban lefolyt koronatanácsról, amelyen Románia annexiója volt a vita tárgya. Tisza feltétlenül ellenezte az annexiót.

A német harctéren tett látogatása arról győzte meg a főherceget, hogy a németek olyan békét óhajtának és remélnek, amelyet nem kellene kikönyörögniök s az ilyen békét minden további pozitív eredmény nélkül is nagy győzelemnek könyvelnék el. A német frontról visszajövet meghívás folytán ismét Laxenburghba ment, ahol Károly királytól megtudta, hogy Tisza nagyon fel volt indulva, amikor a nádori szék betöltésének tervéről értesült. Károly király tudomására adta Tiszának, hogy bizalma már megrendült iránta és pedig azért, mert Tisza a koronázásnál nádorhelyettesül kényszerítette rá magát és mert tudta, hogy Magyarországön gyűlölik Tiszát s hogy a békés munka vele lehetetlenné vált.

Ezóta Tisza — Ő felsége szavai szerint — teljesen megváltozott s még az annexió kérdésében is engedett merev álláspontjából. Igaz, hogy csak a végső szükség esetén volt hajlandó az annexióba beleegyezni, ha Közép-Európa constellációja megköveteli azt, hogy a háború utáni béke fenntartható legyen, máskülönben tovább is „mindent el fog követni, hogy minden annexiót megakadályozzon.” Egyébként reméli, hogy az annexióra úgysem kerül sor.

A nádorkérdés egyelőre elhalasztódott arra az időre, amely meghozza Magyarország teljes függetlenségét a personalunióval, de úgy, hogy azt a király spontán adja a hős magyar nemzetnek.

Időközben az orosz hadsereg a forradalom következtében lassan megbénult s a fegyverszünet megkötésére is megtörténtek az első kísérletek.

Május 24-én, Kistapolcsányban a király a következőket közölte a főherceggel: „...Tisza lemondott és én lemondását elfogadtam. Arra akartalak kérni, hogy állíts most egy kormányt össze, de ne hozzá! programot. Főadatod csak az legyen, hogy a választójogi törvényt megalkotod úgy, hogy mindazok, akik a Károly-csapatkeresztet megkapják, választók is legyenek és hogy a munkásság se szenvedjen rövidséget! Az élelmezési kérdést kell, hogy megoldjad, hogy az én Ausztriám is kapjon onnét élelmet. A kiegyezést 20 évre kell megkötnöd és ha ezt keresztül-korbácsoltad (durchgepeitscht) a házon, akkor Németországnak erélyesen add tudomására, hogy itt volna annak ideje, hogy békét kössünk.”

A főherceg nem akarta visszautasítani a magyar érdekekkel sok tekintetben ellentétes tervezetet anélkül, hogy megfelelő kibontakozást keressen s ezért megfontolási időt kért.

A főherceg ellenezte azt a tervet is, hogy Romániát personalunióban Magyarországhoz csatolják, mert attól tartott, hogy a personalunió csak addig maradna meg, amíg Romániának is sikerülne Erdély átcsatolásával Nagyromániává kiépíteni magát.

A király ismételten felkérte a főherceget a miniszterelnökség elvállalására, minthogy az ellenzék a nádorság életbeléptetése ellen foglalt állást. A főherceg nem akarta vállalni a miniszterelnökséget, s így jött létre a megállapodás, hogy a főherceg mint homo regius vezesse a pártközi tárgyalásokat, a kormány pedig ideiglenesen tovább vezeti az ügyeket.

Az orosz forradalom fejlődésével a békekötés lehetősége mindinkább előtérbe lépett s így a hadseregarcvonalon a hadműveletek teljesen elcsendesedtek.

Kispalócz.

Breit József: *„A magyar nemzet hadtörténelme“*, VI. rész. 262 oldal, nagy nyolcadrét, 4 vázlat melléklettel.

Breit altábornagy sorozatos munkájának „A magyar nemzet hadtörténelme“-nek VI. része jelent meg ez év jan. havában Grill Károly könyvkiadó vállalat kiadásában. Az illusztris szerző eddigi módszerét követve, részletesen tárgyalja a tatárjárás utáni hadjáratok éveitől az Árpádház kihaltáig terjedő idő hadtörténelmi eseményeit. Kezdi IV. Béla 1242. évi osztrák hadjáratával, amelyet Frigyes osztrák herceg ellen indít, vele szemben tanúsított gonosz eljárását megbosszulandó. Részletesen ismerteti azután IV. Béla dalmáciai hadjárait, majd a II. osztrák hadjáratot, amely az eredmény nélkül végződő bécsújhelyi csatával fejeződött be. Évről-évre követi IV. Béla kalandos hadjáratainak útjait, különösen részletesen méltatja az 1255. évben Ottokár ellen viselt háborúját, az 1258/59. styriai és az 1260. évi cseh hadjáratot, amelynek legkimagaslóbb jelenetét a július 12-én vívott kroisbrunni csatát, amely a magyar sereg segítségével végződött, igen alapos és részletes vázlat segítségével ismerteti. Szakavatott bírálókat mond a szerző úgy erről a csatáról, mint a hadműveletek tervezéséről, végrehajtásáról s ezzel még a nem szakember olvasónak is módot nyújt arra, hogy a hadjáratok egyes fázisainak eseményeit megértse és kellőleg méltassa. Béla 1270-ben bekövetkezett halála után utódja V. István folytatta a háborút II. Ottokár cseh király ellen. Majd a IV. (kun) László uralkodása alatt lezajlott hadieseményeket, belvillongásokat ismerteti. Érdekesen vázolja IV. László Habsburgi Rudolffal 1267-ben kötött szövetségét és közös fellépésüket II. Ottokár ellen.

A Rudolffal kötött szerződés idejében, Magyarországon a zavaros állapotok szomorú és sívár hátteret nyújtottak 1278-ban Ottokár ellen megindított hadjáratához. Ez év hadieseményei között Breit altábornagy könyvében kimagasló helyet biztosít a harcászati és hadászati is rendkívül érdekes morvamezei-dürnkruuti nevezetes csatának, amelyet Habsburgi Rudolffal karöltve 1278 augusztus utolsó napjaiban vívtak. Ugy a hadrendek, mint a csapatelosztás lehető legpontosabb megállapításával és az egykorú krónikákban és okmányokban talált adatok felhasználásával, a szerző a csata egyes mozzanatait úgyszólván óráról-órára követi és azokat rendkívül áttekintő vázlatokban rögzíti.

A csata Ottokár vereségével és halálával végződött s Rudolf — mint a szerző helyesen állapítja meg — ennek a csatának, közvetve a magyarok segítségének köszönhető trónja megszilárdítását. A könyv befejező fejezetei IV. László további kisebb hadjáratait, a kunok felkelésének leverését a Havasalföld és Bulgária felé indított hadműveleteit, végül az osztrák-magyar-stájer határvillongásokat tárgyalja. Az utolsó Árpádházi királynak III. Endrének idejében nagyobb hadműveleteket nem találunk, annál nagyobb gondja volt a belső zavargások és a főurak önkénykedéseinek fegyveres úton való leverése.

Breit altábornagy könyvében valóban feltalálhatja az olvasó mindazt, ami a régi magyarok középkori hadjáratainak történetéből eddig napvilágra került. Hogy Breit altábornagynak rendkívül nagy áttekintését, békében és háborúban szerzett elméleti és gyakorlati tapasztalatainak leszűrődését visszatükröző fejtegetései milyen alaposak és az olvasót mennyire lekötik, azt külön hangsúlyoznunk felesleges.

M. Á.

Hajnal István: *Esterházy Miklós nádor iratai*. I. Kormányzat-történeti iratok. Az 1642. évi meghiusult országgyűlés időszaka (1640. december—1645. május). Esterházy Pál herceg kiadása. Budapest, 1950.

Herceg Esterházy Pál bőkezűsége folytán, ezzel a kötettel egy nagyszabású irodalmi vállalat indult meg, t. i. Esterházy Miklósnak, Magyarország egykori nagy nádorának életére és politikai működésére vonatkozó, eddig ismeretlen iratok rendszeres közzététele.

Esterházy Miklós 1625-től 1645-ig volt Magyarország nádora, akkor tehát, a midőn odakünt javában folyt a harmincéves háború, idebent pedig állandóan fejünk felett lebegett a török veszedelem. Ez a kötet az 1640—45 közötti kritikus idők történetére vonatkozólag közöl 157 okiratot és függelékben Szemere Pál országgyűlési követ naplóját.

A közzétett okiratok közt csak kevés olyan akad, amelyben valami hadtörténelmi vonatkozás vagy adat ne lenne. Már az I. számú 1640. december 7-én kelt kancelláriai előterjesztés is hadtörténelmi vonatkozású, mert hiszen a confiniáriusok fizetlenségéről, ezeknek emiatti desperációjáról, azután 300 lovas felfogadásának elmúlásztásáról és a Kraszna vizének új mederben másfelé való elvezetéséről van szó, amelyből az ecsedi várnak, amely így védhetetlen lenne, csak mérhetetlen kára származnék.

A következő iratok ugyancsak a végbeliek fizetlenségéről, a törökkel szemben való kellő védelem hiányáról, a hadfelfogadás elhúzódsáról szólnak. A 4. számú iratban (1641. II. 8.) végre III. Ferdinánd király már nem 500, hanem 1000 lovas felfogadását határozza el, „pro reprimendis Turcarum insolentiis”. Erre a határozatra szükség is volt, mert 1641. II. 4-én az egi törökök kiesaptak Putnok tájékára, ami természetesen nagy zavart okozott. Mivel a fenti határozat természetesen csak írott malaszt maradt, a török

a védtelen vidékeket nyugodtan hódoltatta, mi az elkeseredést folyton fokozta. Erre (1641. III. 2-án) III. Ferdinánd újabb leiratot intéz Esterházy nádorhoz, melyben hivatkozik arra, hogy az alattvalók securitása érdekében miféle intézkedések történtek.

Ezek a védelmi intézkedések azonban csak papiroson voltak meg, mert hiszen éppen a 7. számú iratban olvassuk, hogy: „Az minemő ezer lovast ő Fölsége parancholt az itt való szükségökre fogadni, réghi resolutio, de Pálffy Pal miatt nem vehet futamatot.” Megvolt tehát a resolutio, de Pállfy Pál, a kamara elnöke, bizonyára pénzhány miatt, nem hajtotta végre a rendelkezéseket. Bárha a török (különösen a váci „bék“) nagyon fente a fogát a bányavárosokra, s ezek közt különösen Bakabányán nagy is volt a „rémölés“, mégis Pállfy Pál még csak az 500 lovast sem akarja vagy tudja megfogadni.

1641 ápr. 5-án III. Ferdinánd újra leiratot intéz Esterházy nádorhoz, melyben főleg a bányavárosok védelmére a confininiáriusok kielégítését és Pállfy Pál által az 1000 lovas felfogadását szorgalmazza, de úgy látszik megint hiába, mert Esterházy nádor 1641 ápr. 11-én írja a kancellárnak, hogy a török hatalmas arányokban hadi készülődést folytat, ami ellen mi védtelenek vagyunk, és ezzel kapcsolatban panaszkodik Pállfy Pálra, aki teljesen tehetetlen és „ha ő ninchent mond, ninchen ha vagion is“. Immár harmadik levelét vette ő Fölségének az 1000 lovasnak megfogadásáról, s még sem történik semmi, pedig Pállfy Pálnak az 1000 lovasra való pénze is megvan.

Később már (16. számú irat) a Pállfy Pál elleni panaszok mind hangosabbak lesznek, sőt már egyenesen vádakba csapnak át, de a lovasság felfogadása rendületlenül halasztódik tovább és a végbeliek sem kapnak zsoldot, úgy hogy a felső részek zavarokban egyszerűen a török előtti behódolásra készülnek, mert „semmi nem kél — írja Esterházy — az ezer lovasnak meghogadásában“.

És így folytatódik iratról-iratra a panaszkodás, úgy hogy a lamentációk egész gyűjteményét tartalmazza ez a kötet. Ezekből az egyébként igen érdekes lamentációkból egy részt tisztán láthatjuk, hogy a mi szerencsétlen maradék országunk ezekben a rendkívül nehéz időkben hogyan vergődött két, sőt három tűz között, másrészt pedig már az eddig vázoltakból is meg lehet állapítani, hogy e kötettel hadtörténelmi szempontból is igen becses, nagyértékű és eddig ismeretlen anyag gyűjtemény közlése indult meg. Ezen adatok további részletezése nem lehet ugyan ismertetésünk feladata, mégis hadtörténelmi szempontból néhány iratról meg kell emlékeznünk. Így pl. bár nem egészen ismeretlen, de mégis hadtörténelmi szempontból igen fontos a 45. számú irat, Esterházy nádornak a honvédelemről és a végekről készített memorandum, továbbá a 67. számú irat, Esterházy előterjesztése az udvari tanácsban a hadvezetés, a seregyűjtés stb. tárgyában, és az ezen előterjesztés nyomán keletkezett folytatólagos iratok. Ez természetesen korántsem jelenti, hogy a közölt iratok többi része hadtörténelmi szempontból érdektelen.

Összegezve tehát az eddigieket, bizvást állíthatjuk, hogy aki a XVII. század közepének hadi mozgalmával óhajt foglalkozni,

nem mellőzheti Hajnal kötetét. A hazai történettudomány pedig mélységes hálával és őszinte köszönettel tartozik Esterházy Pál hercegnek, hogy dicső ősenek iratait fényes nevéhez illő köntösben, szakavatott szerkesztő közreműködésével bocsátja történettudományunk rendelkezésére.

Dr. Iványi Béla.

Dr. Holub József: *Zalamegye története a középkorban. I. kötet.* A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929.

Hosszú előtanulmány, szinte két évtizedes kitarató és fásasztó kutató munka, rengeteg levéltári anyag összehordása után, végre megjelent Zala vármegye monografiájának I. köteté, amely voltaképpen nem más, mint a középkori megyei közigazgatás története, bele illesztve Zala vármegye monografiájának keretébe.

A hatalmas tanulmány Zalamegye világi közigazgatás történetét két főrésze osztja, t. i. először a királyi megye, azaz a várispánság, azután pedig a nemesi megye multját tárgyalja. A királyi vármegye vagy várispánság, amely nem más mint a királyi hatalom katonai és dologi alátámasztása, voltaképpen csak XIII. századi állapotában ismeretes előttünk. Az illusztris szerző természetesen a királyi vármegye kialakulását is vázolja s ennek keretébe, mivel Zalamegye határszéli megye, beilleszti a gyepű és gyepűelve, azaz más szóval az ország határvédelmének rövid ismertetését is és leírja a Zalamegye területére eső gyepű vonalakat. (28—29. ll.) A várispánsággal azaz királyi vármegyével kapcsolatosan, a szerző természetesen előadja, hogy a várispán vezére az ispánság hadköteles csoportjának, hogy a maior exercitusok azaz hadnagyok, a centuriók, a decuriók mind egyúttal hadi feladatú tisztviselők is s hogy a várjobbágyok végsőleg a várispánság hadi célját szolgálják.

A királyi megye történetének tárgyalása után a szerző áttér a nemesi megye történetére. Itt elsősorban a VI. fejezet 2. b.: A megye szerepe a hadi adó behajtása körül című rész (288. s kk. ll.) érdekel bennünket, amelyben a szerző részletesen előadja, hogy az országgyűlésen megajánlott hadi adót (dica, subsidium, taxa, contributio) az adórovók hogyan, milyen kulcs szerint vetik ki, hogyan hajtják be, mennyi idő alatt kellett azt befizetni, milyen volt a késedelmes vagy hanyag fizető büntetése, kik és hogyan díjazták a rovókat és mindazokat, akiknek a dica behajtása körül részük volt, miféle számadást, jegyzéket stb. kellett az adóbeszedésről és a beszédessel kapcsolatos kiadásokról a rovóknak vezetni stb. stb. Szóval a hadiadó adminisztrációjának teljes képét adja a szerző, és — hozzátehetjük, hogy — ahogyan Zalában szedték ezt az adót, ugyanúgy történt ez más megyében is.

A VI. fejezet 3. rész: A megye szerepe a hadügyi közigazgatásban címet viseli, s ebben a szerző előadja, hogy Zsigmond király 1433. évi törvényjavaslatának mi volt a tartalma és hogyan jött létre Zsigmond király ismeretes 1433. évi törvénye, mely tudvalevőleg előírja, hogy a birtokos nemesek milyen arány szerint (53 jobbágy után egy lovas) tartoznak a telek katonaságot (portális

militia) hadba állítani. Elmondja azután a szerző, hogy a XV. század közepén, a fenyegető török veszedelem miatt, a telek katonaság kiállításának kulcsát a törvények 25, 20, majd 10, végre 12 jobbágy portában állapították meg.

A portális katonaság helyes és pontos összeírására a törvények mindig nagy súlyt vetettek és rendszerint megyebeli volt az összeíró. A sereg szükségleteiről az úgynevezett levátorok, rendszerint a főispán vagy alispán tartoztak gondoskodni.

A hadi kötelezettségek lelkiismeretes teljesítését a megye hatósága ellenőrizte. Ennek kellett ügyelnie arra, hogy pl. a személyes hadbaszállásra kötelezettek tényleg meg is jelenjenek, vagy pedig (már később) pénzen váltsák meg magukat; ez tartja számon a felmentetteket, sőt a felmentési okokat is (pl. betegség, testi hiba, szegénység, igazolt távollét stb.). A megye kötelessége volt váratlan támadás esetén partialiter a maga területét megfelelő erővel védeni és az ellenséget lehetőleg feltartóztatni, vagy mindaddig foglalkoztatni, míg a királyi haderő meg nem érkezett. Megtörtént, hogy belső zavarok esetén maga a megye kérte, hogy megfelelő haderőt tarthasson és a hatalmasok esetleges támadása ellen önmagát védelmezhesse.

A szerző igyekszik példákkal illusztrálni, hogy az országos törvényeket a megye hogyan és miképpen hajtotta végre. (Itt jegyezzük meg, hogy a 505. lapon valószínűleg sajtóhiba vagy elírás lesz, a midőn Kapornai, vagy talán helyesebben: Kapornaki Miklós *szolnoki* püspöknek neveztetik.)

A fejezet végén röviden megemlékszik a szerző a középkori várakról, mint fontos honvédelmi tényezőkről, és a várépítési engedélyekről is. Zalamegye várainak zöme a XIII. század második feléből és a XIV. századból való. Tehát a tatárjárás utáni másfél században épülnek a zalai várak, melyeknek építése a XV. századtól kezdve már királyi engedélyhez volt kötve. Zalamegyében 1402-ből ismerjük az első várépítési engedélyt, amely egyébként e században Zalamegyében elég ritka volt.

Ime tehát a hadtörténész sem mellőzheti Holub értékes közgazgatási, jogtörténeti munkáját, melynek belső tartalmáért az illusztris szerzőt, a fényes külső kiállításért pedig nemes Zalamegyét őszinte köszönet illeti meg.

Dr. Iványi Béla.

Dr. vitéz Málnási Ödön: *Hellebronth János kuruc ezredes.* Megjelent a Vitézek és Gazdák Lapjának kiadásában 1950. 8° 19 oldal.

Örömmel üdvözljük Málnási füzetét, mert a II. Rákóczi Ferenc felkelésében vezető szerepet vitt egyik vitéz ezredes működését ismerjük meg belőle. A szerző nemrégiben gróf Pálffy János tábornagy életrajzát ismertette; reméljük, hogy ezt a füzetecskét követni fogja a kuruc kor többi szereplő személyének életrajza is, mivel a szerző minden ilyen munkájából látjuk, hogy milyen szakavatottsággal foglalkozik ennek a korszaknak eseményeivel.

Hellebronth János működésének súlypontja kezdetben a rákok megfékezése végett megindított hadműveletek eseményeibe esik.

1704-ben Pécs városát tisztította meg a rácoktól és tevékeny részt vett a rác kegyetlenségeket megtorló drávántúli büntető expedícióban. De Hellebronth nem volt az erőszak kedvelője; bölcsen belátta, hogy sokkal célszerűbb volna a rácokat Rákóczi táborába édesgetni. A fejedelem ezért a következő időkben több ízben felhasználta Hellebronthnak ezen a téren kifejtett képességeit. A felkelés 1705-től 1707-ig tartó idejében, Hellebronth az igazi kuruc harcmodornak megfelelő manőverezések egész sorát hajtja végre. 1709-ben nyomorúságos viszonyok között vette át Simontornya várának parancsnokságát, és emberfeletti hősiességgel védte azt Heister támadásai ellen s csak amikor a védők utolsó ágyúgolyója is elfogyott, volt kénytelen aug. 21-én a védelmet feladni. Hellebronth a császáriak fogságába került, ahonnan csak a szatmári kiegyezés után jutott haza.

Hevesmegyei birtokán gazdálkodva, 1716-ban a császáriak összeesküvés gyanúja címén újból letartóztatták, de néhány hónap mulva már kiszabadult. 66 éves korában, 1738-ban halt el.

Málnási minden leírását az események logikus egybekapcsolódása és mindenekfelett az anyag alapos ismerete és a szorgalmas forráskutatás jellemzi. Hálás munkát végez, ha minél több ilyen életrajzzal gyarapítja II. Rákóczi Ferenc felkelésének történetét.

Markó Árpád.

Dr. Horváth Jenő: *Törökország semlegessége 1848/49-ben.* (Történeti Szemle: 1930. évf. I—IV.)

Már sokan és sokat írtak arról, pro et contra, hogy semleges volt-e, vagy sem Törökország a magyar szabadságharc alatt? Horváth Jenő most széleskörű forrástanulmány alapján szól ehhez a fontos kérdéshez s határozottan tagadó választ ad reá.

Szerinte kétségtelen, hogy amennyiben Törökország szuverén államnak volt tekinthető, már az oroszoknak Moldva- és Oláhországba történt bevonulása is megsértette az ottomán birodalom semlegességét. Ebből a megszállásból (1848—1853) fejlődött ki egyébként a krími háború is, ami nyilvánvalóan mutatja, hogy azt a többi hatalmak is a semlegesség megsértésének tekintették.

A sérelem második csoportját az erdélyi orosz beavatkozás eseményei alkották (1849 jan. 31—márc. 28.), törökországi visszahatásukkal egyetemben. Így a török területre menekült magyar katonáknak hadifogolyként való kezelése, az odavonult osztrák hadtest fegyvereinek meghagyása, élelmezése, török pénzügyi támogatással történt újjászervezése és Craiován át Orsovára való szállítása. Továbbá az oroszok által kiürített helyeknek s a magyar határnak török csapatokkal való megszállása. Végül pedig Malkowsky hadosztályának Galiciából az aldunai fejedelemségeken át Délmagyarországra történt szállítása. Mindez nem semleges, hanem hadviselő félként mutatja be Törökországot.

Viszont az is igaz, hogy a diplomaciai események középpontjában állott Fuad effendi — Törökország bukaresti diplomaciai megbízottja — nem viselkedett mindvégig egyformán.

Igy 1849 januárius 24-én Du Hamel altábornagy, rendkívüli orosz követhoz intézett válaszában, kormánya nevében tiltakozott az ellen, hogy az orosz csapatok török területéről vonuljanak Erdélybe, mert ez a török semlegesség megsértése volna. Ez a válasz arra bírta gróf Stürmer konstantinápolyi osztrák nagykövetet, hogy magyarbarátsággal vádolja meg Fuadot, Ali pasa, török külügyminiszter, védelmébe vette Fuadot s kijelentette, hogy itt Oláhországról, tehát török tartományról van szó, ahonnan beavatkozás készül Magyarországra területére. A beszélgetés folyamán azonban Ali pasa közölte Stürmerrel a Fuadnak adott utasítás egyik részletét, amely szerint: „abban az esetben, ha kisebb vagy nagyobb, osztrák sorkatonaságból álló csapat a magyaroktól üldözve Havasalföldre lépne, akkor — fegyvereiket meghagyva — fogadja őket szívesen, könnyítse meg minden módon ellátásukat s engedje meg nekik az átvonulást, vagy az ideiglenes ott tartózkodást. *Ha azonban magyar katonák jönnek oláh földre, akkor fogadja ugyan el őket, de fegyverüket téfesse le.*” Azután még hozzátette: „láthatja, hogy nagy különbséget teszünk a hű császári-királyi katonák és a felkelő magyarok között.”

Ezekután valóban szakítanunk kell azzal az eddig uralkodott felfogással, hogy a török kormány jóindulatú semlegességet tanúsított Magyarország iránt, mert Ali pasa nyilatkozatából kitűnik, hogy Törökországban, a nemzetközi jog szabályai szerint, nem semleges, hanem Magyarországgal szembenállott felet kell látnunk.

Ugyanezt mondhatjuk a havasalföldi oláh kormányról is, amelyről Timoni osztrák diplomáciai megbízott 1849 februárius 25-én azt jelentette, hogy Cantacuzene kajmakám hozzájárult ahhoz, hogy Schurttner osztrák tábornok csapatai, a Töröcsváriszorostól a Vöröstoronyi-szorosig, oláh területen vonuljanak át.

Mindebből az is nyilvánvaló, hogy Törökország magatartása diadalra juttatta az osztrák-orosz szövetséget. Ezt a diadalt az 1849 május 1-i baltalimani orosz-török szerződés fejezte be, amelyben a török kormány hozzájárult ahhoz, hogy az oroszok tartósan megszállhassák az aldunai fejedelemségeket.

Horváth Jenő érdekes és alapos, azonkívül pedig a magyar hadtörténelembe is belevágó tanulmányát melegen ajánlhatjuk mindazoknak, akik az 1848/49-i magyar szabadságharc történetével foglalkoznak.

—y.

Riedl Lajos: *A Lovcsen bevétele 1916-ban.* (Magyar Katonai Szemle: 1931. II. füzet.)

A szerző részletesen ismerteti a világháború, sőt mondhatni a hadtörténelem egyik leghatalmasabb vállalkozását, a Lovcsen-hegynek elfoglalását, főleg tűzérési szempontból. A több mint 1700 méter magas csúcsban végződő Lovcsen hegytömb elleni támadás tág teret nyújt a különböző tanulságok leszűrésére, de különösen a nehéz és legnehezebb tűzérésnek ezen a rendkívül ne-

héz terepen való alkalmazására, valamint a hadihajók lövegeinek a tengerről való együttműködésére is.

A tulajdonképeni támadást a XIX. hadtest parancsnoka, Trollmann altábornagy, vezette, még pedig nyugat, vagyis a tenger felől. A csapatok délről a Traste-öböl északkeleti csücsától Cattaroig és onnan a cattaroi öböl mentén Orahovacig a következőképen csoportosultak: Sorsich csoport (Schless dandár és Streith dandár), azután a 47. hadosztály (Konrad dandár, Törk dandár Cattaroig, azontúl pedig a Lottspeich dandár), végül Colerus ezredes dandárja Teodoban mint hadosztálytartalék. A csapatok csoportosítása, valamint az óriási hadianyagnak rendelkezési helyére való leszállítása, súlyos feladat elé állította a vezetőséget; azonkívül sok időt is kívánt, mivel az ellenség a Lovcsenről a Bocche di Cattaro legféltreőbb zúgába is beláthatott.

A tüzérparancsnok, Portenschlag ezredes, 3 nagy tüzércsoportot állított össze; még pedig az Illuscig csoportot 45 löveggel Sorsich altábornagy csoportjának, a Czadek és Festner tüzércsoportot 148 löveggel a 47. hadosztály és a Dorrek tüzércsoportot 29 löveggel a Lottspeich csoport támogatására.

Azonkívül közreműködött az Aspern, Kaiser Franz Joseph I., Kaiser Karl VI., Budapest, Panther és még néhány kisebb hadihajó is, úgyszintén ottani erődeink lövegei és fényszórói.

A 42 cm.-től 10.4 cm.-ig terjedő különböző típusú 142 nehéz löveg (ágyúk, tarackok és mozsarak) számára lövészerkészletül kb. 60.000 lősés, a többi kisebb öblű lövegek részére, amelyek száma kb. 200 volt, kerek 100.000 lősés állott rendelkezésre.

Az ütegek legnagyobb része már január 6-án este lősésre készen állott, úgyhogy a belövés 7-én befejeződött. Hogy a hadihajók lapos pályájú lövegeinek megadhassák a szükséges emelőszöveget az 1700 m magasságba nyúló célok ellen, a hajókat egyik oldalukon olyképp kellett megterhelni, hogy 30 foknyira oldalt dőljenek.

A csapatok január 7-én este, az ellenséget vakító fényszórók oltalma alatt, vonultak be rohamállásaikba. Január 8-án reggel 6 óraker kezdődött meg a csak lövészerrel, vízzel, rumos üvegekkel, tartalék étellel és egy tábori takaróval felszerelt rohamoszlopok felkapaszkodása. Ezzel egyszerre az összes lövegek is megkezdették orkászerű tűzüket az ellenséges célokra.

Az időjárás eleinte kedvező volt, a látási viszonyok kielégítőek voltak. Délben a csapatok, nehéz harcok után, már jelentékeny eredményt értek el. Az idő azonban most megfordult. Sűrű eső, köd és 900 méteren felül a hóesés minden látást megzavart és így lehetetlenné tette a gyalogságnak lövegtűzzel való támogatását. A legnagyobb dicséretet érdemlő, hátor, kitartó, részben az Alföldről származó idősebb magyar népfelkelők így is előbbre jutottak és a védők minden ellentámadását visszaverték. Az 1000 méter magasságban hóban töltött éjszaka után, 9-én szürkületkor újból megindult a támadás. Január 10-én ismét nagy havazásban töltött éjszaka után, hajnalban a Sorsich csoport elfoglalta a Strejkanica—Mackova—gomile vonalat, a 47. hadosztály pedig az 1385-ös magaslatot és az 1435-ös ponttól nyugatra levő ellenséges állásokat. Elkeseredett közelharc után, még aznap, január

10-én este, az ellenség mindenütt vissza volt verve. Egy Krauss nevű százados, egy önkéntes mohamedán századdal és egy osztrák népfelkelő különítménnyel, 10-én este $\frac{1}{8}$ órakor az 1707-es Lovcsen tetőn kitűzte a zászlót.

Meg kell állapítani, hogy a lovcseni hegyi állást évszázadok óta minden katona bevehetetlennek mondotta, elfoglalása tehát kétségkívül olyan hatalmas teljesítmény, amely méltán sorakozik Hannibal és Napoleon alpesi átkeléséhez. A siker, főleg az aránylag csekély veszteséggel elért győzelem, azonban vitathatatlanul tűzérsegiünk számbeli túlsúlyának, kitűnő teljesítményének, valamint a bőséges lövészernek köszönhető.

Dorombý József.

Leone Andrea Maggiorotti: *Le origini della fortificazione bastionata e la guerra d'Otranto.* 8° 20 lap. Roma, 1931. Különlenyomat a Rivista d'Artiglieria e Genio 1931 januáriusi füzetéből.

Maggiorotti tábornagy, a római „Istituto di Architettura Militare Italiana“ tudós igazgatója, a bástyarendszer eredetéről támadt téves véleményekkel foglalkozik ebben a tanulmányában. Továbbá az 1480-i, úgynevezett otrantoi hadjáratról is, mert ezzel kapcsolatban kelt szárnyra és terjedt el az állítás, hogy a bástya feltalálója az Otrantot elfoglaló Ali pasa volt.

Nem lehet kétséges, hogy ez az új várépítő rendszer Itáliában alakult ki; azonban annál több vita tárgya volt, magában Olaszországban is, hogy mikor keletkezett és ki találta fel?

Angelo Angelucci azt állítja, hogy már a XIV. század derekán is voltak mai értelemben vett bástyák s ma is látható például a Firenze közelében levő Cascina városka 1385-ben épült ötszögű tornyait idézi, amelyek a későbbi építkezések mintájául szolgáltak.

Carlo Promis még messzebbre nyúl vissza s úgy véli, hogy Como 1192-ben épült, szintén ötszögű tornyaiban találta meg a későbbi bástyarendszer első csíráit.

Guglielmotti szerint, bizonyos Mariano di Iacopo (alias Tàccola) nevéhez fűződik ez a találmány s egy 1449-ből származó kódexben van megörökítve.

Riccardo Filangeri di Candida pedig azt fejtegeti 1930-ban megjelent művében, hogy a bástyarendszerre való áttérést a nápolyi Castel Nuovo mutatja, amelyet Guiglelmo Sagrera alakított át, vagy állított helyre, 1448-ban és 1452-ben.

Ezekkel szemben áll a belga Wauwermans (1894.), aki azt állítja, hogy a bástyarendszert Peter Franz anversi építész eszelte volna ki 1540-ben.

Végül Zastrow, Guilletre és Folardra hivatkozva, Achmed pasának tulajdonítja a bástya felfedezését. Ez valamennyi között a legkevésbé helytálló vélemény.

Maggiorotti tábornagy megállapítása szerint, az első vár, amely az ötletszerű kísérleteken túlemelkedve, minden jellemző tulajdonságával állítja elének a bástyarendszert: az úgynevezett Castello di Nettuno, amelyet VI. Sándor pápa (Don

Rodrigo Borgia) parancsára, Antonio da San Gallo épített s 1501-ben fejezett be.

A szerző az időben és személyben való nagy eltérések okát részben abban a körülményben látja, hogy a „bastione” és a „baluardo” szó már sokkal a bástyarendszer keletkezése előtt használatos volt Itáliában. Így például Torino városának iratai között már 1290-ben előfordul; majd 1599-ben Ferrarásban, 1401-ben pedig Argentában bukkan fel. Nem szabad tehát ebből a két szóból feltétlenül valóságos bástyára következtetnünk.

Természetes, hogy ötszögű tornyokat is minden időben építhettek a városok körfalaihoz s előbb a középkor védőeszközeit, majd később a tűzértséget állították reájuk. Azonban ahhoz, hogy valamely erődítmény a „bástya” nevet megérdemelje, három fontos dolog szükséges:

1. Az ötszögű alaprajz;
2. a távolbalövés lehetősége a bástya homlokzatáról, az el-lenség távoltartása végett;
3. az oldalozás lehetősége a bástyaszárnyakból, a holt terek eltüntetése és az árokba netalán behatolt ellenség leküzdése cél-jából.

Mint legtöbb dolog a világon, a bástyarendszer se elméleti úton született, teljes és tökéletes alakban, egyetlen ember agyá-ban. Keletkezése tehát nem is köthető valamelyik év bizonyos napjához, mert ez a rendszer kétségkívül hosszas, meg lehetős lassú fejlődés és fokozatos, szüntelen tökéletesedés eredménye.

Itáliában a haditudományoknak 1500 táján beállott nagy fellendülése következtében, tűzértechnikai és hadiépítészeti centrumok alakultak, amelyeknek három legfontosabbika Ur-bino, Firenze és Róma volt, ahol hírneves katonacépítészek és tűzerek együttesen vitatták és határozták meg a várépítésben szükségessé vált újításokat. I. Alfonso urbinói herceg (1500) ki-váló tűzér és építész volt; tűzértsége abban a hírben állott, hogy legjobb az akkori Európában.

Az olasz katonamérnökök nemsokára bejárták Francia-, Spanyol- és Magyarországot, úgyszintén Flandriát és a Földközi-tenger keleti részét is, mindenütt tanítva és terjesztve a bástya-rendszert.

Az első spanyol hadmérnökcart Giovanni Battista Antonelli szervezte meg. Alba herceg parancsára, 1581-ben.

Zastrow azonban azt írja „Histoire de la fortification per-manente” című, Párisban 1866-ban megjelent könyvében, hogy — mint már említettük — Achmed pasa építette az első bástyá-akat Otrantóban. Állítólag a híres olasz generális — Jacopo Tri-vulzio — is el volt ettől a nagyszerű erődítménytől ragadtatva, amely az egész keresztény világ építészeinek mintául szolgálhatott volna.

Maggiorotti tábornagynagy megállapítása szerint Guillet, akit Zastrow idéz, nem azt mondja, hogy Achmed pasa „bástyá-kat” épített, hanem olyan erődítményeket, amelyek „mintául szolgálhattak.” Ennyi az egész. Folard merőben önkényesen írja róluk, hogy „bástyák” voltak, mert nincs semmi bizonyítéka. Sőt még ha Guillet azt írta volna is, hogy Achmed „bástyákat”

épített, az előbb már felsorolt okoknál fogva, nem következik belőle, hogy meg volt bennük ennek az építménynek három szűkségszerű fő jellemzője.

Lássuk hát röviden, mi is történt Otrantonál?

Achmed pasa, 1480 július 28-án — Valonából jövet — 1800 gyalogossal és 60 lovassal kötött ki Otrantótól délre. Megadásra hívta fel a várost, amelynek alig volt őrsége. De az otrantoiak bezárták a kapukat s kulcsait a tengerbe dobva, védelemre készülődtek. Azonban a törökök már az ostrom harmadik napján rést lőttek a gyöngé falon, betörték a városba s valami 800 lakost felkoncoltak.

Arragoniai Ferdinand nápolyi király, fiát — Alfonso calabriai herceget — küldötte Otranto visszafoglalására 4000 gyalogossal és 400 lovassal. De ez kevésnek bizonyult az időközben megszorodott ellenséggel szemben. A dögvész is apasztotta Alfonso seregét, amelynek várívó eszközei is hiányosak voltak, úgy, hogy szeptemberben eredménytelenül kellett visszavonulnia.

A következő (1481) év júniusában, segélyt kapván a pápától és Velencétől, azonkívül pedig *egy magyar csapattal is megerősödvén*, újból Otranto alá vonult Alfonso serege. De Achmed már akkor nem volt ott: visszatért hazájába. A várórség pedig — megtudván a szultán halálát — szeptemberben megadta magát, szabad elvonulás feltételével.

A történelem tanúsága szerint, a törökök várépítő tudománya mindig nagyon gyöngé lábón állott. Az elfoglalt várakat kijavították ugyan, de újításokra nem vállalkoztak. Bizonyítja ezt a Dardanellák 1658-ban épült két vára is, amelyek még teljesen középkori formákat mutatnak, holott akkor már réges-régen a bástyarendszer uralkodott Európa többi államaiban. Az, amit Jacopo Trivulzio látott, nem volt más, mint a vár előtti térszín többszörös védővonala, a futóárkok egész hálózatával és cölöpgátakkal. Ezeket valóban a törökök csinálták s 60 cm. öblű mozsarakat is állítottak beléjük.

Otranto nagyrészt most is fennálló erődítményei, Bacile di Castiglione ezredes tüzetes vizsgálata szerint, tarka összevisszaságban tüntetik fel a legkülönbözőbb korok építkezéseit. Bástyaszerű rész azonban — mint a tervrajz is mutatja — csak kettő van: az egyik a Castello északkeleti sarkán álló „Spuntone“, a másik az úgynevezett „Fortino.“ Amde az előbbit csak 1578-ban építette Scipione Campi, a másik pedig XIX. századbeli francia építmény. A tornyok az arragoniai uralkodóház korából, még pedig az 1481 utáni időből valók. Pacinelli 1705-ban készült, Otrantot madártávlatból ábrázoló rajza se mutat valódi bástyákat.

Nincs ennél fogva semmi elfogadható nyoma annak, hogy Achmed pasa a vár elfoglalása után a maga találmánya szerint való, csakugyan bástyának mondható építményt alkotott volna Otrantóban.

Ezzel tehát megdőlt Zastrow állítása is, amely pedig a magyar történetírásban is hagyott nyomot.

Gy. J.

Carl Hosse: *Az angol-belga felvonulás tervei Németország ellen a világháború előtt.* Katonai tanulmány a „Conventions anglo-belges”-ről új okmányokkal.

Amikor a háború kitörésénél a németek nem várt gyorsasággal lepték el Belgiumot, a belga hadvezetőségnek nem maradt elég ideje Brüsszel kiirítására s így a belga mozgósítási tervek nagy-része a németek kezébe került. Ezek között voltak az angol-belga katonai megállapodások is, amelyekből kitűnik, hogy Belgium a semlegesség álarca alatt, titkos katonai megállapodásokat kötött Angliával (és részben Franciaországgal is), tehát „de jure” Belgium volt az, amely előbb sértette meg a fogadott semlegességet. Ezt azért tette, mert előre látta az elkerülhetetlen német-francia leszámolást, amelybe — földrajzi fekvésénél fogva — akarva-nem akarva bele fog sodródni. Nem akart egyik fél martalékává se válni. Angliától nem volt mit tartania; egy német-francia háború esetére tehát angol segítséget igyekezett magának biztosítani, amit angol részről készségesen meg is ígértek. Mellesleg megjegyezve, az angolok arra használták fel Belgiumnak ezt a félnépszerűségét, hogy színleg belementek a Maas-vonal védelmére kért 160.000 főnyi segítő hadsereg kiküldésébe, azzal a kikötéssel, hogy a belgák német betörés esetén kötelesek fegyvert fogni. A valóságban az angolok sohasem gondoltak erre komolyan, mert a franciákkal kötött konvenció értelmében, a francia balszárnyat kellett meg-erősíteniök.

A belgák abban a hitben, hogy az angolok adott szava szentírás, az összes katonai előkészületeket megtették, hogy a belga partokon kikötő angol csapatokat rendeltetési helyükre szállítsák. Kétféle tervet dolgoztak ki. Ezek a tervek hiánytalanul a németek kezébe kerültek és világosan tanuskodnak egy fennállott angol-belga katonai megállapodásról.

Suhay Imre.

Max v. Hoen és Egon Fhr. v. Waldstätten: *Die letzte Reiter-schlacht der Weltgeschichte (Jaroslavice, 1914).* 158 oldal, 2 arcképpel a szövegben és négy mellékelt vázlattal. (Ára fűzve 5,50, barna vászonkötésben aranynyomással 8 márka).

A könyv anyagát Waldstätten gyűjtötte, míg Hoen az egészet összefüggő műbe foglalta össze. Kiadását az a körülmény késleltette mostanáig, hogy orosz közlemények megjelenésére kellett várni, amelyek a jaroslavicei eseményeket a másik oldalról is megvilágítják. Hoen röviden rámutat arra, hogy ilyen lovasütöközet mint Jaroslavicénél, amelyben mindkét részről több lovaszereg harcolt zárt alakulatban egymás ellen, aligha fog a világtörténelemben megisméltódni. Ezt az állítását azzal magyarázza, hogy a lovasság lököereje a modern tüzfegyverek ellen nem elegendő és hogy nagy lovastömegek vezetése túlságosan nehézkes. Waldstätten előszavában köszönetet mond mindazoknak, akik a mű megjelenésében közreműködtek, amelyet kifejezetten a lovasság-

nak és elsősorban azoknak szentelt, akik a jarolawicei rohamban lovagoltak.

A könyv irálya és modora teljesen megfelel ezeknek a szavaknak. Lovastiszt irta lovasoknak, akikről feltételezi, hogy az akkori 4. osztrák-magyar lovashadosztály viszonyaival, összetételével, hadrendjével stb. stb. teljesen ismerősek. Azt is feltételezi róluk, hogy ismerik mindazokat a nagy változásokat, amelyeken a lovasság a világháború alatt átment, mert minderről egy szó sincs a könyvben. Tehát nem annyira katona-tudományos szempontból kívánja a lovasság harci értékét elbirálni, mint inkább emléklapja akar lenni a világtörténelem utolsó nagy lovas csatájának.

E tekintetben a könyv irálya híven tükrözi vissza egy lovas-ütközet 100-féle és nagy gyorsasággal változó benyomásait. Ép úgy mint a valóságban a fürge lábú lovastömegek, úgy hullámanak az események is a könyv oldalain gyors egymásutánban. Valamikor a lovastömegek döntötték el a csatákat és azzal a háborúkat. A jarolawicei lovas csata, ahol 1914 őszén 2000 lovas katona harcolt egymás ellen karddal és lándzsával, csak előjátéka volt a népek nagy négy éves csatájának. A világháború első lovas csatájából a haditörténelem utolsó lovas csatája lett, amelynek emlékét a könyv hivatva van megörökíteni.

Mi magyarok csak azt sajnáljuk, hogy a mi huszárjaink nem vehettek részt ebben a nagy lovas mérkőzésben, mert a 4. lovashadosztály csak ulánusok és dragonyosokból állott és ha harcoltak is ott huszárok, azok oroszok voltak.

Suhay Imre.